

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

М.П. АПАНАСЮК

Національний університет внутрішніх справ

УДК 347.464

МІСЦЕ ДОГОВОРУ РЕНТИ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Досліджується питання доцільності розміщення договору ренти в ЦК України серед договорів, що своєю метою мають передачу права власності на майно

Як відомо, визначення місця договору в системі цивільно-правових договорів має важливе практичне значення. Його правильне встановлення дозволяє або застосовувати вже наявні правові норми, якими регулюються подібні договірні відносини для значного скорочення наявного нормативного масиву, або обумовлює створення нових специфічних норм, завдяки чому досягається ефективність позитивного врегулювання цивільним законодавством нових договірних відносин.

Серед нових договірних відносин, що передбачаються новим Цивільним кодексом України (далі ЦК), такими є правовідносини, які виникають на підставі укладення договору ренти (ст.731 ЦК). Його правовому врегулюванню присвячується окрема глава 56 (Рента), яку розміщено в Підрозділі I (Договірні зобов'язання), Розділі III (Окремі види зобов'язань), Книзі V (Зобов'язальне право). Таке окреме розміщення договору ренти наглядно свідчить про його специфічний юридичний характер, що не може бути належним чином врегульований без спеціально присвячених йому правових норм.

Разом із тим, виділення в ЦК України спеціальної глави під договір ренти ще не в повній мірі свідчить, що він носить самостійний юридичний характер. Адже субсидіарне застосування до нього правил ст.734 ЦК України переконує, що він має багато спільного з договорами купівлі-продажу, дарування, а також з договором відсоткової позики¹ про що не згадується в законодавстві, але

не раз згадувалося в науковій літературі [1, с.352; 2, с.102; 3]. У зв'язку з тим виникає питання, чи справедливо договір ренти посідає передостаннє місце серед договорів, що своєю метою мають передачу права власності на майно. Зрозуміло, що від правильного вирішення цього питання в сучасному позитивному законодавстві залежатиме ефективність цивільно-правового механізму регулювання договірних рентних правовідносин в майбутньому. В сучасній юридичній літературі це питання спеціально ніким не досліджувалося, тож його з'ясуванню й присвячується дана стаття.

Проведений аналіз літератури свідчить, що в доктрині цивільного права, питання щодо місця договору ренти в системі цивільно-правових договорів вважається дискусійним. Від чого воно, як ми побачимо пізніше, неоднозначно вирішується й інших в законодавствах. Зокрема, думки вчених, що були висловлені з цього приводу, умовно можна поділити на три групи.

До першої групи належать погляди французьких вчених: Pothier, Loisel, якими обстоюється думка, що договір ренти необхідно розглядати як різновид договору купівлі-продажу тоді, коли під виплату ренти відчужується рухоме або нерухоме майно, або як різновид договору відсоткової позики, в тому випадку, якщо під виплату ренти відчужується грошова сума [4, с.296; 5, с.375].

До другої групи - німецьких вчених: Förster, Stobbe, якими обстоюється думка, що договір ренти необхідно

¹ У зв'язку з тим, виникає проблема, які його спеціальні нормативні положення (безпосередньо) і положення

договірного права (субсидіарно) мають застосовуватись до нього.

розглядати тільки як різновид договору купівлі-продажу на тій підставі: «что здесь приобретается право на получение рентных платежей за известное вознаграждение, в чем бы это последнее не состояло» [6, с.128].

І, нарешті, до третьої - погляди російських (дореволюційних) вчених, яким належить думка про самостійний характер договору ренти. Зокрема, ними зазначалося: «Несомненно, что договор пожизненной ренты обладает общими признаками как с продажей, так и с займом но не походит ни на один из них вполне, существенно отличаюсь от займа тем, что рентный капитал не может быть потребован обратно, а от продажи тем, что право на ренту не всегда приобретается за деньги и вообще возмездно» [7, с.218].

До останньої думки варто прислухатись, оскільки в ній досить влучно відмічаються основні істотні відмінності договору ренти від інших споріднених йому договорів, з якими він має багато спільного. Ми до неї ще повернемося, а поки що зазначимо, що вона, власне, і виявилася тим основним мотивом, який дозволив передбачити самостійне регулювання договору ренти у главі XXI книги V проекту Цивільного Уложення Царської Росії, що був внесений на розгляд до Державної думи Росії в 1914 році.

Через відомі причини цьому законопроекту не судилося стати законом. Не знайшлося місця для договору ренти також і в першому ЦК України 1923 року. Але названа дискусія віднайшла своє продовження в порядку обговорення питань, пов'язаних з укладенням договору довічного утримання (різновиду договору довічної ренти²), яке проводилося в зв'язку з майбутньою кодифікацією цивільного законодавства СРСР 1964 року.

Цього разу, погляди на юридичну кваліфікацію різновиду договору ренти, договору довічного утримання були висловлені набагато різноманітніші за попередні. Зокрема, пропонувалося розглядати договір довічного утримання як договір дарування «с дополнительным условием содержать дарителя» [8; 9], або «как своеобразный договор купли-продажи, где в качестве цены выступает обязанность покупателя пожизненно предоставлять продавцу содержание» [10, с.115; 11]. Досить оригінальною була думка розглядати договір довічного утримання в якості «самостоятельного типа безымянного возмездного договора» [12, с.25]. І, між усім тим, пропонувалося розглядати договір довічного утримання як самостійний договір [13, с.260; 14].

В обґрунтування самостійності названого договору наводились типові до нижче приведеного висловлюван-

² Про те, що договір ренти і договір довічного утримання співвідносяться між собою як рід і вид в юридичній літературі відмічалося Брагинським М.І. (див.: Брагинский М.И. Витрянский В.В. Договорное право. -М.: Статут, 2000. -Кн.2. -С.618). До речі, наш законодавець максимально підкреслив дану спорідненість у ст.737 ЦК України, за якою передбачається можливість встановлення ренти у формі надання послуг.

ня: «Договор отчуждения жилого дома с условием пожизненного содержания имеет с договором купли-продажи то общее, что по обоим договорам дом переходит из собственности одной стороны в собственность другой. Но во всем другом рассматриваемый договор отличается от купли-продажи» [15, с.20].

Прихильників цієї останньої думки було найбільше серед радянських цивілістів. Однак, при вирішенні питання про місце даного договору в системі цивільно-правових договорів погляди радянських вчених розійшлися. В наслідок цього, тільки в ЦК РРФСР врегулювання договору довічного утримання передбачалося за моделлю договору типу купівлі-продажу, а всі інші республіки СРСР вважали доцільним передбачити регулювання договору довічного утримання в окремих главах союзних ЦК.

Зокрема, в ЦК України 1964 р. договір довічного утримання (ст.425 ЦК) було вміщено в ряду інших договорів про надання послуг, оскільки вважалося, що саме послуги є метою цього договору [16, с.211-213], а передача права власності на майно - тільки засіб до досягнення поставленої мети³. Таким чином, український законотворюєць легітимно не визнавав існування самостійного різновиду договору типу купівлі-продажу договору довічного утримання (ренти), а вбачав у ньому самостійний характер, що проявляється у наданні послуг у вигляді утримання відчужувачу майна.

Якщо провести порівняння умов договору довічного утримання в ЦК України 1964 р. з умовами договору ренти в новому ЦК України 2004 р., то ми побачимо, що у п.1 ст.737 ЦК 2004 р. також передбачається можливість виплати ренти у формі надання певних послуг, при цьому договір ренти⁴ тепер розміщено серед договорів, мета яких полягає у передачі права власності на майно, а не надання послуг. Таким чином, видно, що український законотворюєць не змінив погляду на ренту як на послугу, однак зважив за необхідне поміняти місце договору ренти в ЦК України⁵.

³ Думається, що всі наведені погляди радянських цивілістів мають один загальний істотний недолік, який полягає в тому, що вони висловлювались без врахування попереднього розвитку рентних правовідносин. На наш погляд, саме тому ми стикнулися з наявністю різноманіття (надуманих) поглядів відносно питання юридичної природи договору довічного утримання (ренти) і залежного від цього неоднозначного підходу до визначення місця договору довічного утримання (ренти) в ЦК.

⁴ У тому числі й договір довічного утримання.

⁵ Те саме було здійснено і в ЦК інших колишніх союзних республік за виключенням цивільного законодавства Латвії, у якій було повернуто в дію Цивільний закон 1937 року, де договір ренти розглядається в якості правочину про встановлення речового права - поземельної повинності (ст.1260-1267 Цивільного закону Латвії). Відповідно нормативні положення про цей договір розміщені у главі V, серед положень про інші обмежені речові права. До речі, саме серед обмежених речових прав і відводив місце

У зв'язку із сказаним, цікавим здається звернутися до практичного досвіду законодавчого регламентування договору ренти в ЦК таких європейських держав, як Франція та Німеччина – історичних місць його походження і подальшого розвитку.

Так, на відміну від нового ЦК України, у Французькому ЦК не міститься окремої глави, що присвячується спеціальному врегулюванню договору ренти, загальні положення про договір ренти розміщені в розділі, що присвячується правовому врегулюванню договору відсоткової позики ст.1909 ФЦК. В ній, зокрема, говориться: «Можно установить по договору проценты с тем, что займодавец отказывается от требования возвращения капитала. В этом случае *заем* (виділено нами – М.А.) получает название установления *ренть*»⁶.

Подібний правочин французькими цивілістами розглядається як «соглашение, посредством которого одно лицо обязуется уплачивать другому ренту взамен капитала, возвращение которого является вполне факультативным» [17, с.800]. Факультативність повернення капіталу полягає в тім, що одержувач ренти не може вимагати його повернення, тоді як платник ренти може це зробити тоді, коли забажає. Відповідно, мета такого договору вбачається не стільки в перенесенні права власності на майно, скільки в довірчому довгостроковому кредитуванні платника ренти.

В іншому розділі ФЦК «Ризикові договори» (до яких договір про встановлення ренти не належить) розміщено нормативні положення про умови виплати довічної ренти ст.ст.1968-1987 ФЦК. Поняття договору довічної ренти ФЦК не містить, тому застосуванню підлягає загальна норма ст.1909 ФЦК.

Французькими цивілістами домовленість про виплату довічної ренти розглядається як двосторонній ризиковий правочин, за яким «одно лицо рентный должник (*le débirentier*), обязуется периодически в определенные сроки уплачивать другому лицу определенные суммы, рентные платежи (*atérages*), в течение всей жизни этого другого лица, именуемого рентным кредитором (*crédirentier*)» [18, с.332]. При цьому, добре видно, що від встановлення ренти договір довічної ренти відрізняється своєю явно вираженою соціально-забезпечувальною спрямованістю. Про це, безпосередньо, свідчить умова про довічну виплату ренти, яка своєю спрямованістю перетворює договір довічної ренти на довічний договір забезпечувального характеру⁷. Неприпустимість умови

ренти (поземельній повинності - на нім. *Reallasten*) Покровський І.А. (*див.*: Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. -М.: Статут, 1998. -С.211-212).

⁶ При цитуванні Французького ЦК нами використований його переклад зроблений Перетерским І.С. в роботі: Французский Гражданский кодекс (1804г). -М., 1941.

⁷ В договорі довічної ренти забезпеченню підлягають майбутні потреби одержувача ренти за рахунок плодоносних властивостей майна відчуженого під виплату довічної ренти.

про викуп ренти в договорі довічної ренти дозволяє розглядати його як різновид купівлі-продажу [17, с.811]. Відповідно, договір довічної ренти своєю метою має не кредитування, а забезпечення майбутніх потреб одержувача ренти за рахунок перенесення права власності на майно.

Таким чином, впливає, що в теорії французького цивільного права договір ренти не прийнято вважати самостійним договором. Під ним французькими цивілістами розуміється або різновид договору відсоткової позики (у формі встановлення ренти), або різновид договору купівлі-продажу (у формі довічної ренти). Відповідно до чого у ФЦК немає окремої глави, що присвячується правовому врегулюванню договору ренти.

В Німеччині, у якій в основу правового регулювання рентного договору покладено ідею речового забезпечення виплат ренти (§ 1119 НЦУ), також не має окремої глави, що присвячується правовому регулюванню договору ренти.

Так, в НЦУ частина норм про договір ренти розміщена в розділі «Речове право», яким передбачається регулювання права застави, де рента представлена одним із п'яти допустимих способів забезпечення виконання зобов'язань [19]. Відмітною особливістю даного різновиду застави є те, що вона не характеризується акцесорністю встановлюваного зобов'язання, а розглядається як самостійне речове право⁸, що спрямовується на забезпечення одержання ренти з нерухомості, яку вона обтяжує [20, с.218].

В доктрині німецького цивільного права ідея речового забезпечення виплат ренти вважається доволі тонкою і дискусійною. На її користь нема одностайної підтримки серед німецьких юристів. Зокрема, автори одного з німецьких підручників по цивільному праву відмічають «Из положений о регулировании рентного долга видно, что ни по своей юридической форме, ни по экономической сущности он не является средством обеспечения кредита. Установление рентного долга является, скорей, неприкрытой формой покупки титула для получения земельной ренть» [21, с.377]. В цьому погодитися з ними одразу видається неможливим, тому що вони, як на наш погляд, випускають з поля зору нормативне положення п.2 § 1119 НЦУ «При установлении рентного долга должна быть определена общая сумма платежей, при выплате которой рентный долг может быть погашен». Наявність його свідчить про те, що мова йде про довірчі кредитно-розрахункові рентні правовідносини у яких перехід майна у власність є неодмінною умовою виплати ренти.

⁸ На наш погляд, з такою думкою не видається можливим погодитись, оскільки речове право своїм об'єктом завжди має певну річ, а не поведінку зобов'язаної особи – платника ренти. Крім того, відомо, що речове право задовольняється шляхом безпосереднього впливу управомовленої особи на річ, а не завдяки поведінці зобов'язаної до виплати ренти особи – платника ренти.

Місце ж рентного боргу в НЦУ серед способів забезпечення виконання зобов'язань пояснюється давньою приналежністю договору ренти до фідучіарних правочинів, у яких передбачається умова про винагороду позикодавця (рента), і за якими, як відомо, ефект забезпечення досягався завдяки перенесенню права власності на майно [22, с.316], від чого з формального боку такі відносини виглядають як купівля-продаж.

Решта норм, що присвячуються правовому врегулюванню договору довічної ренти, знаходиться в главі XVI НЦУ (Довічна рента). Як і у ФЦК, в НЦУ не дається визначення договору довічної ренти, а говориться тільки про специфічність для нього умови (§ 716 НЦУ та ін.). Німецькими цивілістами цей різновид договору ренти розглядається в якості різновиду договору купівлі-продажу, оскільки, як було показано вище, «здесь приобретается право на получение рентных платежей за известное вознаграждение, в чем бы это последнее не состояло» [6, с.128]. Таким чином, в німецькій теорії цивільного права і в законодавстві, як й у французькій доктрині та законодавстві, договір ренти також розглядається двобічно, в якості різновиду кредитного правочину, і в якості різновиду договору купівлі-продажу.

На відміну від згаданих ФЦК і НЦУ, в новому ЦК України 2004 р. правове врегулювання договору ренти, повторимось, передбачається в окремій главі 56 (Рента), оскільки на даному етапі кодифікаційних процесів українського цивільного законодавства законотворцем вважається, що договір ренти своєю метою має перенесення права власності на майно в обмін на виплату ренти. З цим на підставі проведеного дослідження при відповідній аргументації в принципі можна погодитись.

Так, виділення в ЦК України спеціальної глави 56 (Рента), як думається, не пов'язується з наявністю особливих практичних відмінностей договору ренти в українському майновому побуті від практичних особливостей договору ренти в юридичному побуті інших країн дальнього й близького зарубіжжя. У загальному порівнянні умови договору ренти за ЦК України майже нічим не відрізняються від його умов за ЦК інших країн. Як і всюди, договір ренти, що передбачений у ЦК України, має означені вище риси кредитного правочину, купівлі-продажу, та в окремих випадках дарування, і саме тому до нього, в субсидіарному порядку, повинні застосовуватись відповідні правила про ці договори, якщо це не суперечить суті договору ренти⁹.

Місце ж договору ренти в українському ЦК серед договорів, що своєю метою мають перенесення права власності на майно обумовлюється тим, що як за договорами купівлі-продажу, так і за договорами позики (різновидом яких вважається договір ренти) завжди переходить право власності на майно. А як відомо, передача права власності на майно вважається першорядною системною озна-

кою по відношенню з іншими системними ознаками, оскільки, непорушна власність - це фундамент, на якій базується функціонування ринкової економіки.

Таким чином, ми вважаємо, що договір ренти справедливо посідає місце серед договорів, що своєю метою мають передачу права власності на майно. При цьому, глава 56 (Рента) ЦК України носить загальний нормативний характер по відношенню до різновидів договорів купівлі-продажу, дарування й позики – договору ренти, який має свою особливу практичну специфіку і потребує особливої уваги щодо свого належного врегулювання. Виділення українським законотворцем окремої глави під врегулювання договору ренти, на наш погляд, є цілком виваженим позитивним кроком вперед по відношенню до своїх закордонних колег, оскільки це дозволяє досягти певної ефективності позитивного врегулювання ЦК України нових договірних рентних правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Победоносцев. К.П. Курс гражданского права. - СПб., 1880. -Т.3. -584 с.
2. Райхер. В.К. Общественно-исторические типы страхования. -М.: Гос. юриздат, 1947. -307 с.
3. Апанасюк М.П. Походження договору ренти // Вісник Унів. внутр. справ. -2000. -Спецвипуск. -С.191-194.
4. Laurent, principes de droit civil. -Paris, 1886. -Т.XXVII. -804 р.
5. Pont, des petits contracts. -Paris, 1879. -Т.І. -398 р.
6. Förster. D. Theorie und Praxis. -Berlin, 1894. -Т.ІІ. -615 р.
7. Уложение гражданское: Проект. -СПб.: Государственная типография, 1889. -Кн.5. -Т.5. -С.696.
8. Бару М.И. Договорное обязательство о содержании // Ученые записки Харьк. юрид. ин-та. -1948. -Вып.3. -С.25-54.
9. Штейнберг А. Дарение // Советская юстиция. -1940. -№ 11. -С.10-12.
10. Маслов В.Ф. Договоры с условием пожизненного содержания // Советское государство и право. -1954. - № 6. -С.25-28.
11. Коняев Н. Круглов В. Договор купли-продажи с условием пожизненного содержания // Советская юстиция. -1974. -№ 6. -С.11-12.
12. Рясенцев. В. Договор об отчуждении имущества на условиях пожизненного пользования // Социалистическая законность. -1945. -№ 1-2. -С.23-25.
13. Иоффе О.С. Толстой Ю.К. Новый гражданский кодекс РСФСР. -Л.: Юриздат, 1965. -205 с.
14. Ерошенко А. Правовое регулирование отношений пожизненного содержания // Советская юстиция. -1970. - № 6. -С.8-9.
15. Красавчиков О.А. Советское гражданское право. - М.: Высшая школа, 1985. -Т.2. -544 с.
16. Гордон М.В. Радянське цивільне право. -Х.: Основа, 1966. -326 с.

⁹ На увазі нами мається відсутність правил про випадкову загибель речі в договорі позики.

17. Пляниоль М. Курс Французского гражданского права. -Петроковь, 1911. -Вып.5. -Ч.2. -845 с.

18. Морандьер Ж. Гражданское право Франции. -М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. -Т.2. - 660 с.

19. Будилов В.М. Залоговое право России и ФРГ. - СПб.: Прогресс, 1993. -210 с.

20. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. -М.: Статут, 1998. -352 с.

21. Дорнбергер Г.Д., Клейне Г., Клиндер Г., Пош М. Гражданское право ГДР: Вещное право. -М.: Изд-во иностранной литературы, 1959. -604 с.

22. Новицкий И.Б. Перетерский И.С. Римское частное право. -М.: Юриспруденция, 1999. -512 с.

Надійшла до редколегії 20.01.2004

АПАНАСЮК Н.П. МЕСТО ДОГОВОРА РЕНТЫ В СИСТЕМЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ДОГОВОРОВ

Исследуется вопрос целесообразности размещения договора аренды в ГК Украины среди договоров которые своей целью имеют передачу права собственности на имущество.

APANASJUK N.P. THE PLACE OF THE CONTRACT OF THE RENT IN SYSTEM OF CIVIL-LAW CONTRACTS

The question of expediency of accommodation of the contract of the rent in Civil code of Ukraine among contracts which is investigated by the purpose have transfer of the property right to property.

О.В. БЕЛЬКОВА

Національний університет внутрішніх справ

УДК 343.102

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ, ВІДНОСНО ЯКОЇ Є ДАНІ ПРО ЇЇ ПРИЧЕТНІСТЬ ДО ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Розглянуті питання визначення правового статусу осіб, відносно яких порушено кримінальну справу, та які хоча й причетні до вчинення злочину, але немає підстав для їх затримання чи застосування запобіжного заходу згідно із кримінально-процесуальним законодавством України.

За останні роки Україна твердо встала на шлях гармонізації норм вітчизняного законодавства положенням законодавства інших країн Європи. Так, на вимогу Європейського Союзу, у березні 2001 року Верховною Радою України був прийнятий новий Кримінальний кодекс, що обумовило необхідність перегляду багатьох положень діючого кримінально-процесуального законодавства. Особливої уваги заслуговують питання дотримання прав та обов'язків учасниками кримінально-процесуальних відносин, що забезпечить виконання завдань, покладених на відповідні державні органи. В цьому аспекті невирішеними в науці і законодавстві є питання визначення статусу осіб, відносно яких є дані про їх причетність до вчинення злочинів. Саме тому ми звернулися до вказаної проблеми. Метою цієї статті є визначення положення таких осіб в кримінальному судочинстві шляхом аналізу

ситуацій їх появи в процесі.

Питання процесуального порядку допиту осіб, які причетні до вчинення злочину, піднімалися в роботах таких науковців, як М.І. Бажанов, В.І. Смирнов, Л.М. Карнеєва, М.С. Строгович, В.А. Стрёмовський тощо, а також дискутуються на сторінках сучасних видань. В своїх дослідженнях науковці здебільшого виходять з тлумачення прав людини та громадянина, а також із змісту процесуальних прав суб'єктів кримінального судочинства, спираються на принцип забезпечення підозрюваному права на захист тощо, але доводи, які приводяться науковцями у підтримку тієї чи іншої позиції, є рівними по своїй силі і не дозволяють остаточно вирішити цю проблему. Пояснюється це, здебільшого фрагментарним характером досліджень окремих науковців, без урахування зв'язку між елементами теорії кримінального процесу.